

Гелінада Грінченко (Харків, Україна)

(Авто)БІОГРАФІЧНЕ ІНТЕРВ'Ю В УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ:
ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕОРІЮ НАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

*Пригоди переживає лише той,
хто вміє про них розповісти.*

Генрі Джемс

У другій половині ХХ ст. соціально-гуманітарні науки зазнали цілої низки теоретико-методологічних «викликів» та «поворотів». Серед них помітне місце належить повороту біографічному, у рамках якого персональному свідченню було надано пріоритетного значення у вивченні взаємодії людини й суспільства, соціальних та історичних процесів у їх індивідуальному, суб'єктивному вимірі. З огляду на це головна дослідницька увага сконцентрувалася навколо аналізу оповіді, пам'яті й згадування, а також їх функцій як засобів вивчення значення, якого людина надає власному досвідові, своїй біографії, своєму життю в цілому. Біографічний поворот вплинув на дослідницькі практики представників багатьох соціальних та гуманітарних дисциплін і згодом привів до формування окремої міждисциплінарної галузі біографічних досліджень, що поєднала теоретичні та методологічні напрацювання квалітативної соціології, когнітивної психології, культурної антропології, соціальної та усної історії. Поряд із внеском у розвиток біографічних студій усна історія, своєю чергою, також збагачувалася розробками у галузі вивчення біографічного досвіду, насамперед — методами аналізу автобіографічної оповіді як джерела дослідження суб'єктивних значень минулого.

На сьогодні нарративне автобіографічне інтерв'ю є одним з найпопулярніших видів дослідницької ініціативи усних істориків, методиці організації та запису якого присвячена велика кількість спеціальних публікацій¹. Крім цього, міждисциплінарний характер усної історії протягом усього періоду існування напряду стимулював активний діалог її представників із фахівцями інших спеціальностей, надавши можливості обґрунтованого запозичення методик запису й аналізу автобіографічних оповідей, розроблених у рамках суміжних галузей соціально-гуманітарного знання. У цій статті планується розглянути два популярні підходи до аналізу нарративних автобіографічних інтерв'ю — методи німецьких науковців Фріца Шутце та Габріель Розенталь, — а також навести критичні зауваження стосовно пізнавальних можливостей цих методів із урахуванням специфіки та пріоритетів усноісторичних досліджень.

Нарративні підходи до аналізу інтерв'ю ґрунтуються на низці особливостей усної історії, які характеризують сучасний стан її розвитку. Принциповий характер тут, по-перше, має перенесення дослідницької уваги з вивчення «істинної історії простих

людей» (актуальної для 1950–1960-х рр.) на аналіз суб'єктивності їхніх оповідань та специфіки значень, якими ці люди наділяють свій особистісний досвід. У зв'язку з цим поширеним є розглядання «об'єктивних фактів» усної історії як таких, що є зрощеними із суб'єктивними інтерпретаціями оповідачів, а врахування помилок та невідповідностей у їхньому пригадуванні — як додаткової можливості вивчення «відмінної правдоподібності» усного свідчення, дослідження культурно-історичних та ідеологічних впливів на індивідуальну пам'ять тощо².

По-друге, парадигматичне значення для сучасної усної історії має таке розуміння взаємозв'язку між мовою та мисленням, досвідом та пам'яттю, в рамках якого наратив розглядається як соціальний факт, що слугує створенню та збереженню індивідуального та колективного знання, а усна наративна автобіографічна оповідь — як засіб надання значення діям людини завдяки організації елементів досвіду у певне оповідне ціле. Звідси виникає можливість дослідження усної історії саме як наративу, що передбачає аналіз послідовностей, тематичного репертуару, сюжетної організації та жанрової специфіки свідчення, а також інших засобів упорядкування в рамках єдиного темпорально сконструйованого образу суб'єктивних переживань, думок та настроїв особи, а також певних об'єктивних подій її життя³.

По-третє, сучасний стан усної історичної дослідницької роботи характеризується спрямуванням дослідницького інтересу на аналіз інтерв'ю як інтерсуб'єктивної комунікації дослідника та оповідача, під час якої обидва партнери по інтерв'ю зазнають взаємоспрямованого впливу, дія якого поширюється як на процес створення усної історії, так і на результати її аналізу. Цей вплив детермінований багатьма елементами індивідуальних характеристик та певних «ідентичностей» співрозмовників, які разом із відповідним соціально-культурним контекстом інтерв'ю створюють широкий та багатоплановий «спектр зумовленостей» усної оповіді, аналіз якого є можливим також на текстовому рівні⁴.

Наративний аналіз інтерв'ю як в усної історичній, так і в будь-якому іншому соціально-гуманітарному дослідженні, спрямований на аналіз самої оповіді, тобто матеріалу записаного інтерв'ю, частіше — на рівні текстового протоколу, рідше — із залученням аудіо- чи відеозапису. При цьому наративний аналіз не є єдиним нормативним пізнавальним засобом, теоретично обґрунтованими є кілька підходів чи наборів можливостей, тому радше слід говорити про комплекс наративних методів чи підходів. У найширшому розумінні комплекс наративних методів орієнтований на аналіз текстувальних особливостей інтерв'ю з метою виявлення того, як в рамках власної історії оповідач пригадав та упорядкував свій особистісний досвід та надав сенсу всьому життю в цілому⁵. У зв'язку з цим головна відмінність від реконструктивного підходу до аналізу тексту інтерв'ю полягає в тому, що за використання наративних методів йдеться не тільки про те, що розповідалося в інтерв'ю, а дослідницький інтерес концентрується також навколо питань, як і чому саме так побудований наратив інформанта. На основі відповіді саме на ці питання стають можливими узагальнення стосовно різноманітних аспектів біографічної самопрезентації оповідача, а якщо виходити з магістрального завдання усної історії — висновки щодо особливостей

суб'єктивного досвіду людини в історії. Слід також враховувати, що наративні методи аналізу можна застосовувати як для автобіографічного, так і тематичного усноісторичного інтерв'ю, що мають бути наративними за своїм типом, тобто являти собою чи то суцільну автобіографічну оповідь із наступними відповідями на відкриті запитання інтерв'юєра, чи то розгорнуті тематичні оповідання, актуалізовані також відкритими наративними запитаннями дослідника.

Перша дихотомія, на якій базуються наративні підходи до аналізу автобіографічного інтерв'ю, стосується спрямованості дослідницької уваги на текст як *цілість* із аналізом кожної його частини у контексті інших фрагментів чи передбачає розподіл тексту на секції із подальшим віднесенням їх окремих частин до певних *категорій* і аналіз цих категорій. З огляду на це цілісний підхід є доречним тоді, коли аналізуватиметься окрема історія життя людини чи набутий нею досвід «переживання» тієї чи іншої історичної події. У свою чергу, категоріальний підхід більшою мірою застосовується під час вивчення проблем чи феноменів колективного досвіду, характерного для певної соціальної групи. Цей підхід, а також заснована на ньому концептуалізація та розробка «обгрунтованих теорій», були розроблені у межах якісної соціології, але вже давно перетнули її дисциплінарні межі і можуть використовуватися в усноісторичному дослідженні⁶.

Наступна дихотомія більшою мірою походить з літературного тлумачення тексту й стосується концентрації дослідницького інтересу на вивченні *загального змісту* тексту чи його структурних елементів (*форми* наративу), як-от: структури сюжету, послідовності та пов'язаності подій тощо. У рамках вивчення загального змісту тексту, поряд із аналізом значення всієї розказаної історії, прояву тих чи інших мотивів та зацікавлень автора, можливим є аналіз фактичної інформації, наданої оповідачем, а також її «сислового навантаження».

Інтегративним поєднанням усіх чотирьох зазначених вище вимірів характеризується метод аналізу наративного інтерв'ю, запропонований та обгрунтований Фріцом Шутце, німецьким дослідником, професором Білефельдського університету, який розпочав свою наукову діяльність на початку 1970-х років. Під час роботи над дисертацією «Мова з соціологічної перспективи» він виявив глибоку зацікавленість у дослідженні інтерпретативних підходів, зокрема, символічного інтеракціонізму, етнометодології, етнографії комунікації та когнітивної антропології, та піддав критиці домінуючу на той час практику збирання даних за методом стандартизованого соціологічного інтерв'ю⁷. На його думку, стандартизовані інтерв'ю сприймалися респондентами як щось неприродне, таке, що не мало жодного стосунку до їхнього повсякденного спілкування та примушувало їх до пасивної ролі. Він зосередився на обгрунтуванні методологічної доцільності імпровізованого інтерв'ю як форми комунікації, яка більш знайома пересічній людині та за допомогою якої можна дослідити ті аспекти соціального буття, що залишаються недоступними для вивчення за допомогою стандартизованого інтерв'ювання. Слід зауважити, що імпровізоване наративне інтерв'ю Ф. Шутце спочатку використовував для тематичного дослідження структури влади громад невеликих населених пунктів Німеччини⁸

і лише кілька років по тому запропонував проведення автобіографічного нарративного інтерв'ю, націленого на вивчення всієї історії життя, а не окремих аспектів діяльності людини⁹.

Задля дослідження цих автобіографічних нарративних інтерв'ю Ф. Шутце залучив методологічний інструментарій формального секвенційного, конверсаційного та компаративного аналізу та виявив на цій основі специфічні текстуальні форми репрезентації біографічних структур. Він ідентифікував ці регулярні та повторювані форми як такі, що стосуються специфічних способів дій у рамках біографічного досвіду, і назвав їх «процесуальними структурами» життєвого курсу. Найважливішою ознакою значущості для інформанта тієї чи іншої процесуальної структури Ф. Шутце визначив позицію, яку інформант посідає щодо неї та в рамках якої усвідомлює послідовність минулих подій. Цих позицій стосовно минулого (а також власне біографічних процесуальних структур) Ф. Шутце виділяє чотири: 1) різні види біографічної схеми діяльності, що ґрунтуються на оповіді про події, які були чи є свідомо запланованими та націленими на досягнення якоїсь конкретної мети; 2) інституціональні взірці, тобто певні патерни життєвого курсу, що сформовані практикою існування соціальних інститутів та регулюються правилами їх діяльності, як-от: відвідування школи, кар'єрне зростання, утворення сім'ї і т. ін.; 3) біографічні метаморфози, пов'язані з виникненням та розвитком — завжди незвичайним та несподіваним — якоїсь креативної можливості, що підпорядковує собі увесь плін життя, характерні більшою мірою для людини творчої; 4) біографічні траєкторії як процеси тривалого страждання та дезорієнтації, що поступово, але впевнено зміщуються до центру повсякденного життя і біографічного самоусвідомлення оповідача, позбавляючи його можливості власного контролю над життєвою ситуацією. У цих випадках страждання може бути викликане як конкретною причиною (війна, голод, біль, страх), так і неможливістю змінити ситуацію, що виникла внаслідок цієї причини¹⁰.

Саме категорія біографічної траєкторії та певна «концептуалізація страждання», запропоновані Ф. Шутце, мають суттєве значення для досліджень, спрямованих на вивчення історичної пам'яті, досвіду переживання трагічних подій ХХ ст. та їх впливу на подальше життя свідків як найпопулярнішої тематики пострадянської усної історії. Слід, однак, мати на увазі, що «траєкторія» не застосовується як зовнішня категорія, що «накладається» на дані чи «приписується» окремим висловлюванням оповідача. Процеси біографічної траєкторії (так само, як і трьох інших процесуальних структур) відтворюються впродовж роботи з нарративним матеріалом тексту інтерв'ю, методика аналізу якого розроблена Ф. Шутце детально й скрупульозно і базується на таких принципових положеннях.

По-перше, за Ф. Шутце, набутий людиною досвід втілюється в спонтанній імпровізованій оповіді таким самим чином, як він був пережитий у минулому. Тут автор наполягає саме на невідготовленості оповідача до інтерв'ю, виходячи з того, що продумана заздалегідь історія життя міститиме певні легітимації, виправдовування чи інші вияви усвідомленої та наперед схематизованої самопрезентації. У спонтанній оповіді людина «відається *нарративній течії повторного переживання*

[курсив мій. — Г. Г.], в якій не має концентрувати увагу на прорахованому, підготовленому викладенні історії власного життя»¹¹. Інакше кажучи, набутий людиною досвід проживається впродовж інтерв'ю ще раз і відтворюється у нарації відповідно до процесів його формування в минулому. Але, й це хоча необхідно підкреслити, в наративній оповіді відображається не сам по собі досвід, а *процес* його набуття, гомологічними є не оповідь та досвід, а *структура* набуття досвіду та *структура* побудови наративної оповіді.

По-друге, структура наративної оповіді детермінована певними принципами (за Ф. Шутце — «примушеннями» (Zugzwanges)), за якими, а також за вимогами зрозумілості й достовірності, респондент будує свою спонтанну оповідь. Ці принципи стосуються необхідної деталізації, закінченості та упорядкованості згадуваних подій, а також вимушеної конденсації оповідання, що викликано часовою обмеженістю інтерв'ю.

Організуючим елементом наративного повторювання досвіду виступають певні когнітивні фігури узагальнення досвіду, тобто когнітивні принципи порядку, що гнучко й систематично упорядковують потік ретроспективного згадування¹². Цими когнітивними фігурами Шутце називає 1) носія біографії, носіїв подій та їхні відносини, 2) зв'язок подій та досвіду, втілений у послідовності змін біографічного стану оповідача, 3) соціальні рамки реалізації біографічних процесів та 4) загальний образ історії життя респондента. Якщо стисло й коротко охарактеризувати ці когнітивні фігури та їх роль у конструюванні автобіографічного наративу, то в будь-якій оповіді будуть обов'язково присутні респондент і його оточення (носії біографії та інші носії подій), їх життя не буде подано у вигляді нерухомої картини чи альбому статичних знімків, а буде викладено у його перебігу та змінах (послідовності змін біографічного стану носія біографії чи послідовності біографічних процесів), ці зміни відбуватимуться не ізольовано, а у певному соціумі шляхом різноманітних, іноді вимушених й усвідомлених, іноді рутинних та неусвідомлених дій і взаємодій респондента з його оточенням (соціальні рамки зміни станів носія біографії), а ретроспективна суть автобіографії змусить оповідача всі ці події викласти під певним кутом зору, тобто підпорядкувати свій наратив загальному образу історії життя.

Повертаючись до концепту біографічної траєкторії, цілком застосовного в дослідженнях суб'єктивного досвіду переживання історичних подій та вивчення особливостей як індивідуальної, так і колективної пам'яті про ці події, пригадаймо етапи роботи з текстом інтерв'ю, як їх пропонує Ф. Шутце. Ці етапи є спільними для аналізу всіх процесуальних структур, але відтворення біографічної траєкторії має враховувати специфічні інтенціональні та симптоматичні індикатори оповіді. Так, спочатку весь текст розбивається на наративні та ненаративні сегменти, тобто власне оповідання (історії, що мають початок, розвиток та закінчення), а також описи, повідомлення, оцінки, аргументації чи теоретизування. За виділенням наративних сегментів тексту йде структурний опис їх змісту та узагальнення на рівні супрасегментних наративних поєднань. На відміну від наративних сегментів, що мають справу з більш короткими та менш впливовими фазами пережитого,

супрасегментні наративні поєднання охоплюють великі проміжки часу пережитого життя, і саме в них домінує певна процесуальна структура автобіографічного досвіду.

Останні три етапи роботи з текстом інтерв'ю — аналітична абстракція, аналіз знання та побудова теоретичної моделі — спрямовані на аналіз біографічної цілості (тобто загальної організації біографії у вигляді біографічної послідовності процесуальних структур життєвого досвіду), пояснення аргументацій та розмірковувань оповідача стосовно його власної історії життя та ідентичності (із акцентом на вивченні цілісного автобіографічного теоретизування оповідача), компаративний аналіз певної сукупності випадків задля виявлення теоретичної моделі специфічних видів життєвих шляхів (їхніх фаз, умов та проблемних сфер) окремої групи індивідів.

Переконливий та детальний демонстрації власних методичних прийомів із ілюстрацією розлогими цитатами та поетапними дослідницькими коментарями Ф. Шутце присвятив велику статтю з двох частин «Гніт та провина: воєнні досвіди молодого німецького солдата та їх біографічні імплікації»¹³. У цій статті автор долучається до дискусії навколо широковідомої та полемічної роботи психоаналітиків Александра та Маргарет Мітчерліх «Нездатність до співчуття»¹⁴, в якій автори наполягають на неспроможності того покоління німецького населення, яке свідомо пішло за Гітлером (більше того — тотально ідентифікувало себе з образом фюрера, який перетворився на індивідуальне супер-его), співчувати жертвам нацизму й поділяти їхню трагедію. На думку авторів, німці, ймовірно, притлумлюватимуть спогади та відмовлятимуться від того, що трапилось, аби запобігти стражданню від тяжкої депресії¹⁵. Саме цю тезу критикує Фріц Шутце, малюючи масштабну картину глибоких особистих труднощів та сумнівів колишнього рядового й непартійного солдата вермахту в процесі його автобіографічної самопрезентації. Оповідючи про себе як про молодого вояка, він дійсно демонстрував неспроможність до співчуття, однак виклад наступного кризового досвіду приватного життя привів до неочікуваних згадувань попередніх зустрічей із жертвами нацистського терору, й саме тут інформант почав розкаюватися та розмірковувати над їхньою долею.

Дослідницький метод скрупульозного структурного опису дозволяє простежити формальні індикатори, що показують ті частини тексту, які автор позначає як автобіографічні коментарі та фонові конструкції. На основі їх аналізу автор робить висновок про існування (поряд із «пригодницькою» схемою діяльності та метаморфічним відкриттям нових здібностей під час війни) певних біографічних траєкторій у життєвому курсі інформанта, тобто періодів страждання, які вже після війни у різний час ставали домінантною ознакою біографічного досвіду. Дослідження цих біографічних траєкторій Ф. Шутце підпорядковує головній меті статті — доведенню того, що колишній рядовий німецький солдат має «спроможність до оплакування» та тужіння через колективну втрату морального співчуття до жертв нацистського терору.

Для безпосереднього аналізу тексту інтерв'ю принципове значення мають пояснення, які наводить автор у цій статті, щодо побудови, значеннєвого змісту та функціональної ролі усіх структурних елементів оповіді. У своїй методиці Ф. Шутце розглядає імпровізоване розказування як підпорядковане певному порядку. Цей

порядок розкривається, по-перше, на рівні окремих наративних одиниць, що складаються з одного чи декількох наративних «стрижневих» речень, однієї чи декількох частин безпосереднього наративу чи описового розширення, а також фінального формулювання як результату розказаних подій. Наративний порядок виявляється, по-друге, у наративних (супрасегментних) поєднаннях, які починаються та закінчуються певними аргументативними коментарями, що містять точку зору чи «теорії» інформанта стосовно викладених подій та їхніх змін. Таке наративне поєднання марковане певними індикаторами й окремими структурними елементами оповіді та, як було зазначено вище, уособлює певну біографічну процесуальну структуру (наприклад, траєкторію). Третій рівень організації імпровізованого наративу реалізується у цілісності та закінченості всієї автобіографічної оповіді.

Для дослідження супрасегментних наративних поєднань (а у їхніх рамках — біографічних процесуальних структур) важливим стає врахування та аналіз ненаративних елементів оповіді, що утворюють так звані автобіографічні коментарі, побічні та фонові конструкції. Стиль оповіді у рамках супрасегментного поєднання, в якому домінує біографічна траєкторія, часто побудований за логікою причинної усвідомленості («під тиском цього я був вимушений...») та демонструє презентаційний безлад наративної послідовності. Ця відсутність порядку маркована певними індикаторами, серед яких найбільш показовими є індикатори недостатньої переконливості та відсутності необхідної деталізації, якими є тривалі паузи, раптове зниження й навіть припинення оповіді. Тут також характерні поправки самого себе з подальшими відходами-додатками для пояснення причин тієї чи іншої дії — саме вони й мають назву фонових конструкцій та відрізняються від побічних (менш принципових для дослідження траєкторії) конструкцій тим, що мають функціонально-пояснювальне, а не описове значення.

Поява фонових конструкцій зумовлена цілою низкою причин: намаганням оповідача дотримуватися послідовності своєї нарації, що буває вкрай складно, якщо, наприклад, йдеться про критичні, тяжкі, болісні періоди в житті, коли оповідач намагається, з одного боку, обійти й уникати згадок про ці періоди, а з іншого — продовжити свою оповідь та перейти до інших етапів свого життя. До причин виникнення фонових конструкцій слід також віднести намагання довести правдоподібність чи відновити хронологічну послідовність оповіді, а також уточнити важливі деталі чи спробувати надати цілісність ситуації, феномену чи явищу, що мали значний вплив на життєву долю оповідача. Своєю чергою, автобіографічна конструкція (чи коментар) є «вставкою персонального теоретизування» та найчастіше з'являється наприкінці супрасегментного поєднання. У рамках автобіографічного коментаря інформант, за спостереженнями Ф. Шутце, розмірковує над власною долею, полемізує сам із собою, узагальнює набутий досвід чи підбиває підсумки певного періоду життя.

Слід також звернути увагу на те, що, на думку німецького дослідника, якщо у викладанні певного періоду біографії деякі елементи досвіду відсутні, але виникають в оповіді пізніше, коли йдеться вже про інші етапи життя оповідача, ці пропущені, «витіснені» елементи демонструють їх неактуальність та неважливість

для інформанта у той період, де за хронологічною логікою оповідання вони повинні розташовуватися. Прикладом тут може слугувати та частина аналізу автобіографічної оповіді колишнього солдата вермахту Германа, в рамках якої Ф. Шутце розбиває весь наратив на сегменти воєнного та повоєнного досвіду і наводить перелік тем, висвітлених оповідачем у цих частинах. Так, «воєнна частина» оповіді була позбавлена згадок про зустрічі Германа із жертвами націонал-соціалізму та рефлексій оповідача стосовно них, ці згадки з'являються в його наративі пізніше, коли інформант розповідає про перший шлюб, глибоко кохану дружину, її проблеми із вагітністю та загрозу втрати дитини через помилку лікаря у діагнозі. Герман у цій частині підкреслює тиск обставин, власну неспроможність допомогти дружині та протистояти тому, що від нього майже не залежить, й саме тут раптом пригадує про зустріч з групою єврейських примусових робітників, що трапилася на Східному фронті взимку 1943 р. Він починає розмірковувати про те, чи міг він чимось їм допомогти, згадувати про сором через те, що ці люди з огляду на його воєнну форму ототожнювали його із усією системою нацистського насильства і знущання з особистості, та доходить висновку, що й тоді він нічого не міг вдіяти саме через тиск обставин. Цей приклад, на думку Ф. Шутце, дозволяє простежити, коли саме у оповідача з'являються думки щодо колективної провини та колективного морального занепаду німецького населення. Неактуальні під час військової служби, ці питання виникають у Германа пізніше, за скрутних особистих обставин, та свідчать про особистісний і складний шлях до співчуття й уболівання колишнього вояка вермахту, «здатність» до яких заперечували А. та М. Мітчерліх.

Підкреслимо ще раз дуже важливий для усних істориків аспект теоретичних узагальнень методики, що розглядається. Відповідність між структурою набуття досвіду та структурою його презентації в автобіографічній оповіді (якщо погодитися з точкою зору Ф. Шутце, критику якої буде наведено нижче) дає можливість відповідати на одне з найбільш дискусійних питань в усноісторичних дослідженнях, а саме — коли саме й під впливом яких обставин оповідач дійшов тих позицій та оцінок, що звучать в його інтерв'ю? За Ф. Шутце, ми маємо справу не тільки з сьогоднішніми думками та поглядами інформанта, а можемо дослідити процеси їх набуття та реконструювати світ уявлень оповідача часів безпосереднього прожиття тієї чи іншої події. Крім цього, як вже зазначалося, в усноісторичних проєктах, націлених на вивчення трагічних та складних подій ХХ ст. і суб'єктивного виміру їх переживання окремою людиною чи певною соціальною групою (наприклад, із досвідом «колективного страждання» чи «колективного переслідування»), практичного значення набуває оперування концептом біографічної траєкторії із аналізом індивідуальних особливостей цієї процесуальної структури для кожної досліджуваної автобіографічної оповіді.

Метод Фріца Шутце поєднує всі чотири підходи до наративного аналізу тексту, тобто розгляд автобіографічної оповіді як цілості, застосування певних категорій для її вивчення, орієнтацію на загальний зміст та аналітичне дослідження функціональних елементів наративу. Так, запропоновані автором методи когнітивні фігури

узагальнення досвіду можуть розглядатися як певні структурні категорії, загальний зміст оповіді — як рамковий конструкт організації біографії у вигляді біографічної послідовності процесуальних структур життєвого досвіду, а детальне вивчення схеми та функцій окремих частин тексту інтерв'ю — як засіб аналізу цілісності оповіді — тобто третього, вишого рівня організації імпровізованого наративу.

Ще одна популярна методика аналізу біографічного інтерв'ю¹⁶, яка також була розроблена у дисциплінарних рамках якісної соціології, але привертає увагу й усних істориків, запропонована німецькою дослідницею Габріель Розенталь, професоркою Геттінгенського університету. Взявши за основу метод проведення інтерв'ю Ф. Шутце, авторка розширила його схему за допомогою обґрунтування більш детальної техніки розпитування та довела методологічну необхідність поєднання аналізу історії життя людини (*the life history*) й аналізу оповіді про історію життя (*the life story*), іншими словами — пережитої та розказаної історії життя. За Г. Розенталь, у межах аналізу історії життя відбувається реконструкція подій у їхній хронологічній послідовності, тобто досліджується процес набуття людиною власного біографічного досвіду. Своєю чергою аналіз оповіді про історію життя (текстуальний аналіз) зорієнтований на відтворення змісту, який людина вкладає у свій конкретний життєвий досвід сьогодні, а також вивчення тієї послідовності (або конструкта), в якій події розташовуються в оповіді зараз, у теперішньому часі. У цьому поєднанні, однак, виявляється принципова різниця між точками зору Ф. Шутце та Г. Розенталь на співвідношення досвіду й розповіді, а саме — розуміння останньою структурної відмінності між тим, що було пережито людиною, й тим, що нею було розказано, а також розгляд оповіді як такої, що містить суто сьогоденні інтерпретації та оцінки інформанта. Задля поєднання у єдиний теоретико-методологічний простір аналізу процесів та структур набуття досвіду та моделі його презентації у автобіографічній нарації авторка комбінує метод аналізу тексту Ф. Шутце, об'єктивну герменевтику У. Овермана, аналітичну абдукцію Ч. Пірса та аналіз тематичного поля В. Фішера (раніше окреслений А. Гурвічем).

Ще раз підкреслимо, що метою герменевтичної реконструкції кожного випадку (кожного автобіографічного нарративного інтерв'ю) за методом Г. Розенталь є, з одного боку, «генетичний аналіз» — дослідження життєвого досвіду людини, тобто реконструкція історії її життя у вигляді подій, як вони були пережиті та втілені у певний досвід, з іншого — «текстуальний аналіз» як реконструкція оповіді про життя, тобто вивчення значення, що його вкладає людина в свій досвід сьогодні та презентує у певній послідовності автобіографічного наративу. Генетичний аналіз поєднує перший та третій етапи роботи з текстом інтерв'ю, тобто аналіз біографічних даних та реконструкцію історії життя (прожитого життя як процесу формування досвіду), а текстуальний аналіз, своєю чергою, охоплює другий (вивчення тематичного поля та структури самопрезентації) та четвертий (мікроаналіз окремих принципово важливих частин тексту) етапи. П'ятий етап роботи з текстом інтерв'ю націлений на контрастивне порівняння історії життя та оповіді про історію життя, шостий передбачає компаративний аналіз декількох інтерв'ю.

Базовими принципами для дослідження «біографічного випадку» Г. Розенталь називає реконструктивний та секвенційний підходи, тобто незастосування в аналізі тексту інтерв'ю заздалегідь сформульованих і підготовлених категорій та орієнтацію на вивчення індивідуальних пасажів оповіді за допомогою загального контексту інтерв'ю (принцип реконструкції); а також інтерпретацію тексту чи його складових частин відповідно до їх секвенційного гештальту, тобто послідовності їх виникнення під час оповіді (принцип аналізу послідовностей).

Далі, задля відтворення у рамках «генетичного аналізу» біографії структури набуття досвіду взагалі та структури окремих випадків зокрема, авторка залучає теоретичне підґрунтя об'єктивної герменевтики, що спрямована, серед іншого, на дослідження «соціальної граматики» методом структурного аналізу тексту. Спираючись на метод секвенційного аналізу Ф. Шутце, у межах кожної виділеної частини тексту Г. Розенталь усвідомлює питання — яку свободу дій мала людина у певній ситуації? Який тоді існував набір можливостей та вибору крім того, що був здійснений оповідачем? Метою такого аналізу, за У. Оверманом, є пошук структури загального типу на базі реконструкції конкретного соціального феномену, що, своєю чергою, ґрунтується на усвідомленні процесуального характеру соціальної дії, де кожна дія являє собою вибір між декількома альтернативами, можливими у даній ситуації¹⁷. Реконструктивний аналіз у цьому випадку залучає метод аналітичної абдукції, запропонований Ч. Пірсом¹⁸, тобто поетапне насичення емпіричного матеріалу гіпотезами щодо можливого розвитку подій. Ці гіпотези перевіряються на послідовно розташованих у тексті частинах, підтверджуються чи спростовуються.

Сама Г. Розенталь дає такий опис абдуктивної процедури дослідження: у категоріях методу абдуктивного міркування аналіз послідовності подій припускає побудову гіпотез стосовно тих можливостей, які присутні у наявному наборі емпіричних даних; далі — гіпотез, що стосуються можливого подальшого розвитку ситуації; і на третьому етапі — порівняння їх зі справжніми наслідками (емпірична перевірка)¹⁹. У випадку генетичного аналізу аналітична абдукція передбачає розгляд кожного біографічного даного у часовій послідовності подій життєвого шляху за принципом побудови всіх можливих гіпотез щодо його біографічного значення в історії життя оповідача на основі наявного емпіричного знання. За цим іде формулювання припущень стосовно можливого розвитку кожної гіпотези, які знайдуть свою перевірку на третьому етапі аналізу інтерв'ю — реконструкції історії життя і співвіднесення дослідницьких гіпотез із власними поясненнями та інтерпретаціями оповідача.

На першому етапі аналізу біографічних даних окремих факт біографії розглядається незалежно від знання того, що трапилося у житті оповідача пізніше, а також (і це дуже важливо) без урахування власних коментарів та оцінок інформанта. Тут також передбачається «винесення за дужки» попереднього враження від самого респондента, яке отримав дослідник на етапі безпосереднього проведення інтерв'ю. У певному розумінні кожне біографічне дане розглядається ізольовано від подальших «інформативних» та «інтерпретативних» частин тексту, гіпотези щодо значення біографічного факту базуються лише на наявному знанні та мають враховувати не тільки контекст

події, учасником чи свідком якої був оповідач, а також «набір можливостей» розвитку тієї події та альтернативи дій, що мав інформант у тій ситуації. На цій основі формулюються припущення стосовно того, які можливості для прийняття рішень були у інформанта у тій ситуації, що було можна й що мало бути здійсненим, за словами У. Овермана, «розумним» з точки зору існуючих правил гри²⁰.

Перше принципове критичне питання, що часто виникає у зв'язку з цим етапом аналізу інтерв'ю, пов'язане зі складністю розгляду окремих частин тексту без урахування знання про оповідь в цілому, адже дослідник, який безпосередньо проводить інтерв'ювання, знайомий зі змістом усього наративу та отримав від нього певні враження й емоції. Цю проблему Г. Розенталь пропонує долати за допомогою проведення секвенційного аналізу у групах дослідників, які не знайомі з інтерв'ю та інформантом, тобто застосовувати метод триангуляції — «перехресного інтерпретування певного фрагменту чи події трьома дослідниками, що працюють у команді»²¹.

Інша проблема виникає у зв'язку з питанням, навіщо враховувати усі можливі інтерпретації, якщо оповідач сам надає пояснення, оцінку та значення подіям, про які розповів у інтерв'ю. Тут Г. Розенталь пропонує таку відповідь: «з одного боку, самоінтерпретації оповідача конституційовані його сьогоденням, з іншого, ми, як науковці, намагаємося реконструювати латентні структури значення, тобто такі, до яких інформант не має доступу... У цьому розумінні принципову роль відіграє відмова від розгляду самоінтерпретацій та доказів оповідача задля першочергового аналізу інших можливих інтерпретацій»²². Таким чином, аналіз біографічних даних *до* власне текстуального аналізу й дослідження тематичного поля інтерв'ю пропонує контрастну та критичну перспективу вивчення біографічної самопрезентації оповідача. У подальшому це надасть можливість виявити, що саме з біографічних даних було відкинуто чи проігноровано під час основної нарації оповідача, про що оповідач розповідав стисло й пунктирно, у якому темпоральному порядку він розмістив факти свого життя у власній біографічній самопрезентації тощо.

Другий етап аналізу наративної автобіографічної оповіді за методом Г. Розенталя зорієнтований на реконструкцію біографічної цілісності оповіді про життя, що передбачає аналіз наративних зусиль оповідача, спрямованих на поєднання викладених подій у єдине ціле, на основі якого робитимуться висновки стосовно механізму контролю над селекцією та організацією тематичних та темпоральних зчеплень текстуальних сегментів інтерв'ю. В основі цього підходу лежить припущення, що розказана історія життя складається не з випадкових серій хаотичних та не пов'язаних поміж собою подій. Селекція викладених історій базується на контексті значень, тобто загальній біографічній самоінтерпретації оповідача. У цьому зв'язку авторка методу посилається на теоретичні розробки Вольфрама Фішера²³, відповідно до яких розказана історія життя репрезентує послідовність взаємопов'язаних тем, які разом формують щільну мережу поєднаних крос-референцій, та Арона Гурвіча²⁴, який, у свою чергу, розглядав індивідуальні теми як елементи тематичного поля. У той час, коли тема є певним «фокусом уваги», тематичне поле можна визначити як цілість

усіх релевантних даних, які в розповіді утворюють задній план або горизонт, що «обрамляє» центральну тему оповіді.

Крім аналізу тематичного поля, дослідниця увага на цьому етапі сконцентрована на вичленуванні окремих текстових секвенцій відповідно до критеріїв зміни теми, питань інтерв'юера чи відповідей оповідача, типу секвенції²⁵ та аналізу специфічних референційних та комунікативних функцій виділених послідовностей. Цей аналіз, як і дослідження біографічних даних, побудовано на логіці аналітичної абдукції, за якою кожна секвенція досліджується й інтерпретується послідовно, із абстрагуванням від знання подальших частин та формулюванням різних значень текстуального уривку на основі попереднього та наявного знання. На відміну від дослідження біографічних даних, у рамках цього етапу дослідник прагне зрозуміти природу та функції біографічної оповіді, а не наявний біографічний досвід людини.

Задля ілюстрації питань, на базі яких Г. Розенталь пропонує розробляти гіпотези значення та гіпотези-продовження щодо кожної послідовної секвенції, наведемо без скорочень (враховуючи її методичну принциповість) цитату зі статті авторки, де вона формулює ці питання таким чином: «1. Біограф усвідомлено спрямовує свою оповідь чи рушає туди, куди веде його потік розказування? 2. Наскільки біограф виходить з того, що вважає значущим інтерв'юер, та наскільки — зі своїх власних уявлень про те, що стосується теми? 3. В яке тематичне поле вписується кожна окрема послідовність епізодів, якою є її прихована мета? 4. Чому оповідач використовує саме цей вид тексту для того, щоб передати слухачеві свій досвід чи розкрити тему? 5. Про які теми йдеться? Який біографічний досвід, які події та періоди відображені в оповіді, а що пропущено? Що з пропущеного у першій частині інтерв'ю — в «основній нарації» (після перших питань, що відкривають інтерв'ю) — з'являється у другій частині (тобто після додаткових питань інтерв'юера)? 6. У яких деталях подані окремі події чи окрема тема та чому?»²⁶

Наступні стадії аналізу, якщо стисло викласти їхні головні завдання та можливості, виглядають так. Третій етап спрямований на реконструкцію історії життя (набутого оповідачем досвіду), тут дослідник повертається до результатів аналізу біографічних даних та порівнює їх із власними поясненнями оповідача. На цьому етапі, за логікою секвенційного аналізу, дослідник вирушить крізь біографічний досвід у хронологічній послідовності прожитого життя, перевіряючи кожен пункт життя пасажами з інтерв'ю, коли оповідач розповідав про них. Паралельно він ще раз перевіряє текст інтерв'ю у пошуку відрефлектованих перспектив минулого (можливостей, що мав оповідач у своєму житті) щодо подій, які відбулися об'єктивно.

Додаткові можливості перевірки гіпотез, висунутих на попередніх етапах аналізу інтерв'ю, пропонує наступний крок — мікроаналіз текстових сегментів. Мета цієї процедури полягає у «розшифровці» латентних структур значення, що містяться у цих уривках. Для аналізу в рамках цього етапу добираються такі уривки, що позначені довгими паузами, обмовками та зупинками, чи, говорячи більш узагальнено, мають вигляд таких, що потребують детальнішого розгляду, ніж той, що був здійснений за першим прочитанням.

П'ятий етап аналізу біографічного випадку, за методом Г. Розенталь, передбачає контрастне порівняння історії життя та розповіді про історію життя. Це остаточне контрастне порівняння має на меті віднайдення та формулювання пояснень щодо зафіксованої на третьому етапі аналізу різниці між темпоральністю та тематичною релевантністю розказаної історії життя та життям, що було реально прожито. У першу чергу, на думку авторки, ці пояснення повинні зосереджуватися навколо визначення правил, відповідно до яких оповідач відбирає те, про що розказати, щоб надати сенс своєму життю в цілому чи визначити значення, яке мала для нього та чи інша подія зокрема. Останній етап аналізу виводить дослідника за межі окремої історії життя та спрямований на визначення типів і контрастне зіставлення кількох біографічних випадків.

Як і Ф. Шутце, демонстрації власних дослідницьких прийомів поряд із їх докладним обґрунтуванням Г. Розенталь присвятила певну кількість статей (на які ми вже посилалися вище), в яких або зосереджувалася на аналізі декількох автобіографічних оповідей і супроводжувала власні коментарі та пояснення розлогіми цитатами з інтерв'ю²⁷, або наводила узагальнювальні висновки стосовно біографічного значення для різних людей тієї чи іншої історичної події²⁸, ролі й функцій безпосереднього пригадування тощо²⁹. Підсумовуючи розгляд запропонованого методу, підкреслимо ще раз основні моменти, які слід мати на увазі, застосовуючи його. Аналіз біографічних даних і реконструкція історії життя, так само як і дослідження тематичного поля біографічної оповіді, мають проводитися поетапно, за логікою послідовного розгляду гіпотез та без «насадження» обраних дослідником теорій чи «допасування» даних до заздалегідь сформульованих категорій. Це означає, що під час аналізу біографічних даних слід враховувати низку можливостей, що відкривалися перед суб'єктом у певній ситуації, здійснений ним відбір, можливості, що були проігноровані, та наслідки прийнятого рішення. Реконструкція структури випадку у цьому значенні є розглядом набору можливостей, потенційно відкритих суб'єктові у даній конкретній ситуації, аналіз наявного (того, що був здійснений) вибору та виявлення тенденції до систематичного виключення деяких потенційно можливих виборів у різних ситуаціях.

Далі, у рамках аналізу оповіді про життя кожна описана подія та пов'язаний із нею досвід мають бути визначені та локалізовані у межах біографічної конструкції, яку, у свою чергу, можна дослідити лише за умов розгляду історії життя оповідача в цілому. Дослідження біографічної конструкції передбачає реконструкцію системи знань та оцінок наратора, його власної інтерпретації свого життя та розподіл пережитих подій за тематичними полями. Саме ця біографічна конструкція «визначає врешті-решт те, яким чином біограф відтворює своє минуле й приймає рішення стосовно того, який пережитий ним досвід вважати суттєвим та включати у свою оповідь»³⁰.

Обидва розглянуті у цій статті методи, попри їх велику популярність в усноісторичних студіях, мають низку особливостей та обмежень, які слід враховувати, проводячи власне усноісторичне дослідження. По-перше, в рамках методу Г. Розенталь аналіз історії життя та оповіді про життя є тісно пов'язаними операціями, і здійснювати

одну без урахування іншої методологічно недоречно, навіть тоді, коли виникає бажання зосередитися на вивченні лише теперішньої перспективи оповідача, тобто обмежити аналіз автобіографічного нарративу дослідженням біографічного конструкта інформанта (і в цьому зв'язку — тематичного поля інтерв'ю та специфіки його організації), задля відповіді на питання як про місце досвіду переживання історичної події у біографічній оповіді, так і про засоби, за допомогою яких той досвід репрезентується. Своєю чергою, аналіз біографічних даних та реконструкція історії життя в усноісторичному дослідженні мають бути вписані в історико-культурний контекст епохи, до якої належить та чи інша подія, що мала вплив як на біографічний досвід оповідача, так і на моделі його сьогоденної самопрезентації. Аналіз соціальних та психологічних феноменів, що становлять суть методу Г. Розенталя, тут мають бути підпорядковані історичному вимірові біографічного досвіду, а взаємовідносини індивіда та соціуму — розглянуті в контексті історико-культурних змін та трансформацій. Те саме стосується й методу Ф. Шутце, хоча, слід підкреслити, обидва автори повною мірою враховують історичний компонент у своїх дослідженнях внаслідок впливу «історичного повороту» у соціальних науках³¹. Усна історія, однак, відрізняється від історичної й, тим більш, квалітативної соціології, тому соціологічний інструментарій та дефініції під час їх використання в усноісторичних дослідженнях потребують додаткової аргументації.

По-друге, сучасна усна історія (поряд з іншими галузями історичного знання) внаслідок теоретико-методологічних впливів літературного, нарративного, культурного «поворотів» має враховувати роль дискурсивних (мовленневих) практик у конструюванні історичного джерела, а також різних видів взаємодії інтерв'юєра та оповідача під час інтерв'ю. Ця взаємодія є вельми багатопланою, й врахування її певною мірою бракує насамперед методів, запропонованим Ф. Шутце. З точки зору критиків цього методу, автор абсолютизує «виключення» дослідника передусім з процесу запису автобіографічного нарративної оповіді, в якому інтерв'юєр «має виступати білим проекційним стендом для зображення життя респондента»³². Така вимога щодо нейтральності «лежить, про що часто забувають, в основі класичної моделі пізнання природничих наук, яка виходить з того, що процеси, які спостерігаються, відбуваються там само і так само, якщо за ними не ведеться спостереження... Не позбавлений іронії той факт, що саме природнича наука, точніше, квантова фізика, показала, що ця теорія може претендувати лише на обмежену правильність»³³. Роль дослідника та його вплив на конструювання автобіографічного нарративу оповідача відсутні також і на етапі безпосереднього аналізу тексту інтерв'ю за методом Ф. Шутце. Своєю чергою, Г. Розенталь «враховує» дослідника лише у значенні певного об'єкта референції, пропонуючи до розгляду як окрему проблему питання, наскільки оповідач вибудовує свою історію із орієнтацією на її значущість саме для дослідника та його імпліцитних зацікавлень чи артикульованих запитань.

Продовжуючи цю критику, звернемо увагу також та те, що у рамках різних дисциплін, наприклад — етнометодології, психології комунікації та розвитку, інтеракціоністської соціології тощо, було емпірично досліджено й теоретично обгрунто-

вано тезу щодо відсутності створених у процесі комунікації історій, які є «незалежними» від адресата. Тут ідеться про те, що кожна історія розповідається релевантній, а не узагальненій іншій особі в конкретній соціальній, а не абстрактній рецептивній ситуації інтерв'ю. Сучасне розуміння усної історії як спільно сконструйованого впродовж бесіди наративного вчинку, детермінованого існуванням та взаємодією певної мережі соціальних відносин, привертає дослідницьку увагу й до іншого «адресата» повідомлення, тобто «уявної» аудиторії, до якої оповідач звертається за допомогою та за посередництва інтерв'юера. Відповідно, комунікативна динаміка усної історії зумовлює інтерес до вивчення порядку послідовностей бесіди як результату боротьби за вплив між її учасниками, а також локального та інституціонального контекстів інтерв'ювання, які враховують поетапну конфігурацію розмови в конкретній «ситуації інтерв'ю» та базуються на звичних для обох учасників розмови правилах конструювання бесіди на певну тему в певних умовах, їхній наративній компетенції тощо. Таким чином, автобіографічна оповідь визначається нормативними вимогами та культурними критеріями побудови такого виду наративу у певному суспільстві, зорієнтована на певну кількість адресатів («уявних аудиторій» може бути декілька — від конкретних членів родини до гіпотетичних «майбутніх поколінь»), детермінована умовами й контекстами безпосередньої презентації, а також цілою низкою персональних ідентичностей партнерів по інтерв'ю.

Очевидним є те, що врахувати всі ці положення у рамках однієї методики було майже неможливо, тим більше, якщо ми звернемо увагу на час, коли обидва німецькі дослідники, у першу чергу — Фріц Шутце, розробляли та обґрунтовували свої пропозиції стосовно аналізу наративних автобіографічних інтерв'ю. Найскладніше завдання, на вирішення якого спрямовані їхні методики (що, попри всі критичні зауваження, не можуть не вражати своєю системністю та скрупульозністю), полягає у намаганні поєднати у рамки єдиного інтерпретативного простору «бачення світу чужими очима» задля описання цього світу максимально наближено до того, як його сприймає оповідач, та дистанціювання від точки зору наратора з метою аналізу *його* способу бачення як індивідуального та особливого за допомогою аналітичних процедур і вибудованих на цій основі теорій.

На наш погляд, сьогодні в дослідженнях усних історій, якщо зосередитися саме на їх аналізі та інтерпретації, а не довільному декоруванні власних позицій і уподобань науковця висмикнутими із інтерв'ю «характерними» цитатами, оптимальною є комбінація декількох підходів. Для аналізу автобіографічних наративів акцент має робитися на тих методах, що ґрунтуються на розгляді інтерв'ю не як інструменту для передачі істини (чи любих серцю історика-позитивіста «об'єктивних фактів»), а як засобу, умови та контексту конструювання змісту, надання значення власному досвіді, (само)інтерпретації та (само)презентації оповідача. Ця позиція була добре сформульована дослідниками групи персональних наративів, які стверджували, що «оповідаючи про своє життя, люди часом брешуть, багато забувають, перебільшують, плутаються та помилково тлумачать багато речей. Утім, вони все одно знаходять, виявляють істини. Ці істини не показують минуле «як це було насправді», прагнуть

ідеалу об'єктивності. Замість цього вони презентують істину досвіду. Порівняно із Істиною наукового ідеалу, істини приватних наративів не відкриті доказам та не самоочевидні. Ми можемо зрозуміти їх тільки інтерпретуючи, приділяючи пильну увагу контекстам, в яких вони сформувалися, та світоглядам, що вплинули на них»³⁴.

Наостанок звернемо увагу на слово «зрозуміти» в останньому реченні наведеної цитати. Розуміння, за М. Бахтіним, завжди діалогічне, у ньому присутні два суб'єкти, і в цьому полягає його відмінність від пояснення, що є одноосібним та монологічним. Людина завжди виражає та висловлює себе, тобто створює, хоча б і потенційний, але текст. У роздумах над текстами та словами, як думка про чужі думки, як переживання переживань іншого й виникає, за переконанням видатного філософа, гуманітарне знання³⁵.

¹ Див., наприклад, посилання № 5 в: Кісь О. Відновлюючи власну пам'ять: проєкт «Україна ХХ століття у пам'яті жінок»//Україна модерна. — Київ; Львів, 2006. — Ч. 11. — С. 268.

² З цього приводу див. статтю А. Томсона у цьому випуску.

³ Див., напр.: *Chamberlain M. Narrative theory//Handbook of Oral History/Edited by T. L. Charlton, L. E. Myers, and Rebecca Sharpless; with the assistance of Leslie Roy Ballard. — Lanham, MD, 2006. — Pp. 384–410.*

⁴ Про вплив ситуації інтерв'ю на інтерв'юєра див.: *Yow V. «Do I like them too much?»: Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-versa//The Oral History Reader (Second Edition)/Edited by R. Perks, A. Thomson. — London; New York, 2006. — Pp. 54–72.*

⁵ *Riessman C. Narrative Analysis. — Newbury Park, California, 1993. — P. 2.*

⁶ *Грінченко Г. Усна історія: Методичні рекомендації з аналізу наративних інтерв'ю: Для студентів і аспірантів. — Харків, 2008. — 32 с.*

⁷ *Schütze F. Sprache soziologisch gesehen. — München, 1975.*

⁸ *Schütze F. Zur Hervorlockung und Analyse von Erzählungen thematisch relevanter Geschichten im Rahmen soziologischer Feldforschung — dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen. In Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen//Kommunikative Sozialforschung. — München, 1976. — S. 159–260.*

⁹ *Schütze F. Biographieforschung und narratives Interview//Neue Praxis. — Jahrgang 13/1983. — Heft. 3. — S. 283–293. Скорочений переклад російською див.: *Биографическое исследование и нарративное интервью/Безрогов В. Г., Кошелева О. Е., Мещеркина Е. Ю., Нуркова В. В. Педагогическая антропология: феномен детства в воспоминаниях: Учебно-методическое пособие/Под общ. ред. Б. М. Бим-Бада. — М., 2001. — С. 142–147.**

¹⁰ Див., наприклад: *Schütze F. Prozessstrukturen des Lebensablaufs//Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive/Joachim Matthes, Arno Pfeifenberger, Manfred Stosberg (Hg.). — Nürnberg, 1981. — S. 67–156; а також: *Schütze F. Pressure and Guilt: War Experiences of a Young German Soldier and Their Biographical Implications //International Sociology. — 1992. — Vol. 7. — № 2. — Pp. 187–208.**

¹¹ Schütze F. Kognitive Figuren des autobiographischen Stegreiferzählens//Biographie und soziale Wirklichkeit/Kohli M., Robert G. (Hg.). — Stuttgart, 1984. — S. 78.

¹² Там само. — С. 84–88.

¹³ Schütze F. Pressure and Guilt: War Experiences of a Young German Soldier and Their Biographical Implications (Part I)//International Sociology, 1992. — Vol. 7. — № 2. — Pp. 187–208; Schütze F. Pressure and Guilt: War Experiences of a Young German Soldier and Their Biographical Implications (Part II)//International Sociology. — 1992. — Vol. 7. — № 3. — Pp. 347–367.

¹⁴ Alexander und Margarete Mitscherlich. Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens. — München, 1967. — 369 S.

¹⁵ Вибух активності німецького населення під час періоду реконструкції (так званого німецького економічного дива), підкреслюють А. та М. Мітчерліх, у рамках теорії психоаналізу може розглядатися як такий, що мав характер заміщення чи підміни, тобто концентрація на матеріальній відбудові «витискувала» духовне осмислення періоду панування нацизму.

¹⁶ Г. Розенталь надає перевагу використанню терміна «біографія», а не «автобіографія», тому що останнє не передбачає, на її думку, того, що предмет оповіді про життя — образ людини — створюється суспільством та являє собою соціальну конструкцію.

¹⁷ Oevermann U. Die Methodologie einer objektiven Hermeneutik und ihre allgemeine forschungslogische Bedeutung in den Sozialwissenschaften//Interpretative verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften/H.-G. Soeffner (Hg.). — Stuttgart, 1979. — S. 352–433.

¹⁸ Про абдуктивний метод Ч. Пірса див.: Нём В. Чарлз Сандер Пірс//Критика и семиотика. — Вып. 3/4. — 2001. — С. 5–32.

¹⁹ Розенталь Г. Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью//Хрестоматия по устной истории/Пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой. — СПб., 2003. — С. 332.

²⁰ Oevermann U. Zur Logik der Interpretation von Interviewtexten//Interpretationen einer Bildungsgeschichte/Th. Heinze, H. W. Klusemann, H.-G. Soeffner (Hrsg.). — Bensheim, 1980. — S. 23.

²¹ Семёнова В. Качественные методы: введение в гуманистическую социологию. — М., 1998. — С. 192.

²² Rosenthal G. Biographical Method — Biographical Research//Qualitative Research Practice/Ed. by S. Clive, G. Gobo, J. F. Gubrium, and D. Silverman. — London, 2004. — Pp. 55.

²³ Fischer W. Struktur und Funktion erzählter Lebensgeschichten//Soziologie des Lebenslaufs/Ed. by M. Kohli. — Darmstadt; Neuwied, 1978. — S. 311–336.

²⁴ Gurwitsch A. The Field of Consciousness. — Pittsburgh, 1964. — 427 p.

²⁵ Тут Г. Розенталь має на увазі розповідь, опис, міркування/аргументацію та їхні субкатегорії: повідомлення та окремі оповідання.

²⁶ Розенталь Г. Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью//Хрестоматия по устной истории... — С. 335.

²⁷ Найбільш показові тут: Rosenthal G. Biographical method — biographical research//Qualitative Research Practice/Ed. by S. Clive, G. Gobo, J. F. Gubrium,

D. Silverman. — London, 2004. — P. 48–64; *Rosenthal G.* Reconstruction of Life Stories//The Narrative Study of Lives. — 1993. — № 1 (1). — Pp. 59–91, її переклад російською: *Розенталь Г.* Реконструкція розказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью//Хрестоматия по устной истории/Пер., сост., введение, общ. ред. М. В. Лоскутовой. — СПб., 2003. — С. 322–355.

²⁸ Див., напр.: *Rosenthal G.* May 8th, 1945: The Biographical Meaning of a Historical Event//International Journal of Oral History. — 1989. — № 10 (3). — Pp. 183–192.

²⁹ Див. напр.: *Rosenthal G.* German War Memories: Narrability and the Biographical and Social Functions of Remembering//Oral History. — 1991. — №19 (2). — Pp. 34–41.

³⁰ *Розенталь Г.* Реконструкція розказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью//Хрестоматия по устной истории... — С. 326.

³¹ З цього приводу див.: *Wengraf T., Chamberlayne T., Bornat J.* A Biographical Turn in the Social Sciences? A British-European View//Cultural Studies <=> Critical Methodologies. — 2002. — №2. — Pp. 245–269.

³² *Welzer H.* Das Interview als Artefakt. Zur Kritik der Zeitzeugenforschung//BIOS. — Jg. 13. — 2000. — Heft 1. — S. 54.

³³ Там само.

³⁴ Цитується за: *Ярская-Смирнова Е.* Социальная антропология. Учебное пособие для вузов. — Ростов-на-Дону, 2004. — С. 358–359.

³⁵ Див. *Бахтин М.* Проблема текста: Опыт философского анализа//Вопросы литературы. — 1976. — № 10. — С. 122–151.